

ABDÜLHAKÎM ARVÂSÎ VE TASAVVUF TERBİYESİ¹

Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci
Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Muhterem misafirler! Buraya uzaktan yakından teşrif eden, bizleri dinlemek lütfunda bulunan misafirler; hepiniz hoş geldiniz. Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu'nun "Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik" serlevhalı bu 6. sekiyonunda bize verilen konuşma müddeti mahduttur. Fakat anlatmaya çalışacağımız zevât, elbette ki 20 dakikada anlatılacak zâtlar değildir. Onun için esas başlıklar hâlinde hülâsa etmek istiyorum.

*

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri (1860-1943), Nakşibendîliğin Müceddiyye ve Hâliyye kolunun son mümessillerindendir. İki devri, hem imparatorluk, hem cumhuriyet devirlerini idrak eden ve tesirleri bugüne kadar gelen ulemâdandır. O cihetle ayrı bir ehemmiyeti vardır.

Kendisi Moğol istilası sebebi ile Bağdat'tan Musul'a; Sultan Kanuni zamanında da Musul'dan Hakkâri civarına yerleşmiş seyyidü'n-neseb bir ulemâ ailesine mensuptur. Soyu, İmam Ali Rıza'ya ulaşır. Çok âlimler yetiştirmiş olan bu meşhur aileye, yerleştikleri köye nisbeten Arvâsiler denir. 1800 küsur rakımlı Arvas köyü, bugün Van'a bağlı Müküs'ün (Bahçesaray'ın) bir köyüdür. O zamanlar Siirt'e bağlıydı. Ailenin çeşitli mensupları, buradan etrafa, başka yakın beldele intikal etmişlerdir.

Bu ailenin dört büyük kolu vardır. Bunlardan bir tanesi, Doğubeyazıt'a gitmiştir. Burada Ahmed-i Hânî hazretlerinin türbesinin yanında kabirleri vardır. Onlar da hem zâhiri ilimlerde, hem bâtinî (tasavvufî) ilimlerde söz sahibi olmuş muhterem zâtlardır. Gazeteci ve mütefekkir Ahmed Arvasi Bey, bu koldandır.

Ailenin diğer kısmı da, Hizan, Arvas ve Başkale olmak üzere 3 kola ayrılmıştır. Bu 3 koldan çok büyük 3 müşid-i kâmil yetişmiştir. Bunlardan biri, Seyyid Sıbgatullah Hizânî hazretleri diye meşhurdur ve silsilesi bugüne kadar intikal etmiş birkaç Nakşî tekkesinin de müşididir. Aynı zamanda yakınlarda vefat eden siyasetçi, milletvekili, senatörlük ve bakanlık yapmış olan Kâmuran İnan'ın da dedesidir.

İkinci koldan yetişen büyük zât, Seyyid Fehim Arvâsî hazretleridir. Bu zât, Arvas'da kalan koldandır. İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüş; iltifat görmüş ve kendisine mecidiye nişanı verilmiştir. Şarktaki bazı hâdiselerde, bilhassa Seyyid Ubeydullah meselesinin hallinde büyük hizmet etmiştir. Başkale'ye yerleşmiş olan ailenin üçüncü kolundan ise, Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri yetişmiştir. Bu üç müşid, amca çocuklarıdır.

*

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri Başkale'de dünyaya gelmiştir. Dedesi Seyyid Muhammed, XVIII. asrın ikinci yarısında, irşad faaliyetinde bulunmak üzere Arvas'tan Başkale'ye yerleşmiştir. Kabri bugün Hoşab'da ziyaretgâh olan babası Kâdirî şeyhi Abdurrahman Kutb tarafından buraya gönderilmiştir. Başkale nüfusun yüzde 80'i gayrimüslim olan iken; Seyyid Muhammed'in irşad faaliyetleri sayesinde 100 yıl geçmeden nüfusun yüzde 80'i müslüman olmuştur.

Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri 1860 senesinde dünyaya gelmiştir. Babası Mustafa Efendi, Nehri tekkesine mensup Nakşî terbiyesi almış bir zâttır. Genç yaşta vefat etmiştir. İki kız olmak üzere 12 çocuğunun en büyüğü Abdülhakîm Efendi'dir. Kardeşlerinin hepsini o yetiştirmiştir. Her birisi mühim birer âlimdir. Bunlardan bir tanesi Taha Efendi, 1909 Osmanlı meclisinde Hakkâri mebusluğu ve sonra diyânet işlerinde vazife yapmıştır. Diğer kardeşlerinden kurra hâfizlar, tabur imamları, muallimler, müftüler, nakîbü'l-eşraflar vardır.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, ibtidaiyye ve rüşdiyye mekteplerini okumuş; ayrıca babasından ulûm-i diniyye tahsil etmiştir. Arvas'ta ve sonra da Seyyid Fehim Arvâsî hazretleri huzurunda tahsil gördükten sonra, 22 yaşında ilim icazeti, yani diploması almıştır. 27 yaşında da tasavvuf icazeti ile teşerrüf etmiştir. Müşid-i kâmil-i mükemmil olarak Başkale'de Nakşibendî tarikatını yaymak ve aynı zamanda şer'î ilimlerle meşgul olmak üzere vazifelendirilmiştir.

Arvas ailesinin ve onların ilmî faaliyetlerinin bir hususiyeti vardır. Bunlar, zâhirî ve bâtinî ilimleri her zaman beraber yürütmüşlerdir. Halbuki meselâ Şarkta bazı medreseler vardır; tasavvufu iştigali bulunmaz; bazı tekkeler vardır; orada da zâhirî ilim öğretilmez. Arvas tekkesinin bu hususiyeti, aynı zamanda Abdülhakîm Efendi'nin de hususiyetidir. Zâhirî ve bâtinî ilimleri hep bir arada yürütmüştür.

¹ 2-4 Aralık 2016 tarihleri arasında İstanbul'da tertiplenen **Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu**'nun, 3 Aralık 2016 Cumartesi günü 15.45-17.00 saatleri arasında cereyan eden **Mevlânâ Hâlid ve Hâlidîlik** isimli 6. sekiyonunda verilen tebliğin metnidir.

Babasından kalan cüz'i miras ile Başkale'de bir medrese kurmuştur. Burada masraflarını kendisi karşılayarak talebe yetiştirmiştir. Hatta talebenin çamaşırlarını bile Efendi'nin hanımı yıkamıştır. Burada yetişen talebeler, civarda müftülük, kadılık, müderrislik yapmış; beldenin maarifinde mühim hizmetler ifa etmişlerdir. Bilenler bilir, Başkale İran sınırındadır. Bu medrese, öteden beri Arvas Medresesi'nin yaptığı gibi İran'dan gelen birtakım itikadî cereyanlara karşı ciddi bir sed vazifesi görmüştür. Vaktiyle Sultan Mahmud, medreseler hakkında bir tahkikat yapmış, Arvas Medresesinin en ziyade faydeli medrese olduğu görülmüştü. Bunun üzerine padişah, Arvas Medresesi'ne maddî yardımda bulunmuş, kitap göndermiş ve bir de o zamanki medresenin hocası olan Abdurrahman Kutub'a bir cariye hediye etmiştir. Bu saraylı hanım, Abdülhakîm Efendi'nin de büyük annesidir.

Abdülhakîm Efendi, İran ve Anadolu'nun pek çok şehirlerine ziyaretlerde bulunmuş; buradaki ulemâ ve meşâyihla görüşmüştür. İki defa hacca gitmiş; bu ziyaret esnasında Mekke-i Mükerrreme'de Ziya Ma'sum Müceddidî ile tanışarak, ondan da teberrüken hem zâhirî; hem de üveysî hilâfeti almıştır.

İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid ile görüşmüştür. Padişah, medresesine maddi yardımda bulunmuş; kitap göndermiştir. Bu sebeple medresesinin adı Hamidiye Medresesi'dir. Şimdi yıkılmış olup; yerinde bir câmi vardır.

*

1915'teki Rus işgali üzerine Abdülhakîm Efendi ailesiyle beraber hicret etmiş; Bağdad'a gitmek üzere vatanından ayrılmıştır. Bağdad da düşünce, bir müddet Musul'da kalmış; burada ziyar kazâsında müftülük yapmıştır. Sonra Adana'ya gelmiştir. Adana'nın da düşmesi an meselesiyken Konya'ya, oradan Eskişehir'e ve nihayet İstanbul'a gelmiştir. Yolda aile ferdlerinin çoğunu, ezcümle zevcesini, üç çocuğunu ve kardeşlerini kaybetmiştir.

Abdülhakîm Efendi, Sultan Vahideddin tarafından münhal (boş) bulunan Eyüb'deki Kaşgârî Tekkesi'ne şeyh tayin edilmiş; aynı zamanda da lisansüstü ilahiyat tedrisatının yapıldığı Süleymaniye Medresesi'ne, nam-ı diğer Medresetü'l-Mütehassîn'e (ki bugün Fatih Kız Lisesi'nin arkasında sanat okuludur) müderris (ordinaryüs profesör) tayin edilmiştir.

Kaşgârî Tekkesi'ni yaptıran Murtaza Efendi de Nakşi şeyhidir; Ahmed Yekdest Cüryânî halifelerindendir. O da Muhammed Ma'sum Fârikî'nin halifesidir. Bu zât, XVIII. asırda İstanbul'da Nakşi tarikatını canlandıran bir zâttir. Abdülhakîm Efendi bu tekkede irşad faaliyetinde bulunmuştur. Tekkesine çok farklı kesimlerden renkli şahsiyetler devam etmiştir. Bir yandan da İstanbul câmilerinde fahrî vaizlik yaparak halkı irşad etmiştir.

İstanbul'a geldikten kısa bir zaman sonra, 1924'te medreseler; ertesine sene de tekkeler kapatılmıştır. Tekke mensuplarının ölene kadar tekkede oturması kanun icabı olduğu için, Abdülhakîm Efendi bu Kaşgârî Tekkesi'nde oturmaya devam etmiş; tekkenin câmiinde de imam sıfatıyla vazifesine devam etmiştir.

Tekkelerin kapatılması, Abdülhakîm Efendi'yi içine kapatmamıştır. Vefa Lisesi'nde din dersi muallimliği yapmıştır. 1927 yılında mekteplerden din dersleri kaldırılmıştır. İstanbul müftüsü Fehmi Efendi, ki kendisini Medresetü'l-Mütehassîn'den tanımaktadır, Abdülhakîm Efendi'den İstanbul câmilerinde vâizlik yapmasını istemiştir. Böylece vefatına kadar Seyyid Abdülhakîm Arvâsî hazretleri, İstanbul'un pek çok meşhur câmiinde, Ayasofya'da, Fatih'de, Bayezid'de, Eyüb'de, Sinanpaşa'da, Kasımpaşa'da, Beyoğlu Ağa Câmii'nde, Kadıköy Osmanağa Câmiiinde, Bakırköy'de Zuhuratbaba'nın karşındaki eski câmide muntazaman vaazlar vermiştir.

Bu vaazlarda en çok Beydâvî Tefsirini hâşiyeleriyle beraber okutmuştur. Bu tefsir, Kur'an-ı kerîmin i'câz ve belâgati, yani Kur'an-ı kerimdeki edebî sanatlar üzerine yazılmış meşhur bir tefsirdir. Her babayığidin okutabileceği bir tefsir değildir. Bunun dışında Ni'metulah Tefsiri okutmuştur ki, Nahcivânî de derler. Tasavvufî (işârî) bir tefsirdir.

Câmi derslerinde, ayrıca İslâm edeblerine dair Şir'atü'l-İslam ve Kimyâ-i Seâdet okutmuştur. Vefatına kadar, birkaç tane elinde olmayan sebep haricinde, hiç bir zaman derslerini aksatmamıştır. Hatta hanımının vefat ettiği gün vaaz bitince, "Muhterem cemaat, bugün çok sevdiğim zevcem vefat etmiştir. Sizlerden bir fâtiha istiyorum" buyurur. Cemaat der ki; "Fâtiha ne demek; biz cenâzesine iştirak etmek isteriz." Bunun için zevcesi Âişe Nene Hanım'ın cenazesi Eyüb'ün gördüğü en kalabalık cemaatlerden bir tanesi olmuştur. O gün bile benim hanımım öldü; ben derse çıkmayım, dememiştir.

*

Abdülhakîm Efendi siyasete karışmadığı, kanunlara karşı gelmediği halde, iki defa sürgüne uğramıştır. "Müslüman dine uyar, günah işlemez; kanuna uyar, suç işlemez" derdi. Bu, şer'î prensiplere aykırı kanunları tasvib ettiğinden değil; kendini tehlikeye atmanın Kur'an-ı kerim tarafından yasaklanmış olmasındandır. Yoksa Abdülhakîm Efendi'nin gayrlı islâmî cereyanlara ve

icraatlara karşı her zaman tavizsiz bir duruşu olmuştur. Bu duruşu, onun etrafındakilerde de görmek mümkündür.

1931 senesinde Menemen Hâdisesi üzerine Menemen'e götürülmüştür. Hâdisenin tarihi seyri malumdur. Basit bir zâbita vak'asından, İstanbul'da bulunan Şeyh Erbilli Esad Efendi mes'ul tutulmuş; 100'e yakın yaşıyla oraya götürülüp mahkûm edilmiştir. Maksudın, zaten Şeyh Es'ad Efendi'yi ortadan kaldırmak olduğu anlaşılan bu hâdisede, havâlîde bulunan bütün Nakşîler de takibata alınıp Menemen'e götürülmüştür. Bunlardan bir tanesi de Seyyid Abdülhakîm Efendi'dir. Zira Abdülhakîm Efendi'nin Akhisar'da müridleri vardı.

Abdülhakîm Efendi'nin mahkemede enteresan bir müdafaası olmuştur. Mahkeme savcısının "Sen şeyh imişsin?" sualine, "Estağfirullah! Şeyh dediğiniz, Abdülkâdir Geylânî gibi, Şah-ı Nakşibend gibi, İmam-ı Rabbânî gibi, Mevlânâ Hâlid hazretleri gibi zâtlar ise, ben kim, onlar kim? Ben onların topuklarına varamam, eteklerine ulaşamam. Piyasada sahte şeyhlik yapan müteşeyyihleri kastediyorsanız, ben onlara tenezzül etmem!" Bunun üzerine o da, müridleri de beraat etmiş ve İstanbul'a dönmüştür.

1943 senesinde yine hiçbir kanuna aykırı faaliyeti yokken, zamanın ileri gelenleri Şükrü Saracoğlu, Lütfü Kırdar ve bazı müfsitlerin ilkaatıyla İzmir'de mecburi ikamete tabi tutulmuştur. İzmir'de bir buçuk ay kadar kaldıktan sonra kızının, yeğeninin ve talebelerinin bulunduğu Ankara'ya gelmesine müsaade edildi. Ankara'yı hiç sevmezdi; "Trenle geçmek mecburiyetinde kalsam, arkamı dönerim" derdi. Buna rağmen kader-i ilahiyenin tecellisine bakın ki buraya gelmeye razı oldu. Bir müddet Hacı Bayram-ı Veli hazretlerinin yakınında yeğeninin evinde hasta yattıktan sonra gariben ve şehiden vefat etti.

Cenazeyi şehir dışına götürmek mümkün olmadığı için, asrî kabristana gömülmeyi de kendisi istemediği için Ankara'nın yakınlarında Bağlum köyüne defnedilmiştir. Kabri, bugün ziyaretgâhıdır. Böylece 83 sene süren bir ömür, Ankara'da sona ermiştir.

*

Geride 3 çocuğu kalmıştır. Bunlardan bir tanesi uzun yıllar Üsküdar ve Kadıköy müftülüğü yapmış Ahmed Mekki Üçışık adında bir âlimdir. Diğer oğlu Münir Üçışık Bey, memurdu. Bir kızı Mâhide Hanım, ki ben kendisini gördüm, amcazâdesi Van mebusu İbrahim Arvas bey ile evliydi. Üç çocuğu da babasının hayru'l-halefi idi. Arzu ettiği şekilde yetişmiş çocuklardı.

Kendisi fazla bir eser kaleme almamıştır. "Tûbâ limen arafe haddehu, haddini bilene müjdeler olsun hadîs-i şerifine imtisal ettim. Yazılanlar yazılmış, söylenenler söylenmiştir" buyururdu. İki tane matbu eseri vardır. Bunların ikisi de tasavvuf üzerinedir. Biri, Râbîta-i Şerife risâlesidir. Mevlânâ Hâlid'in âdâb risâlesinin mütemmimi mahiyetindedir. Sâliklere, müridlere bir el kitabı hüviyeti taşır. İkinci matbu eseri, er-Riyâdü't-Tasavvufiyye, Tasavvuf Bahçeleri, tasavvuf ıstılahlarını anlatan bir nevi ders kitabıdır.

Bunun dışında bazı küçük risâleleri vardır. Eshâb-ı Kirâm Risâlesi, sahâbenin faziletlerini anlatır. Ecdâd-ı Nebi Risâlesi, Hazret-i Peygamber'in atalarının hiçbirisinin kâfir olmadığı ve Azer'in, hazreti İbrahim'in babası değil amcası olduğuna dair ciddi tahkik mahsulü eserdir. Sefer-i Âhiret Risâlesi, ölüme dair halleri anlatır. İmam Hüseyin'in Şehâdetine Dair Risâle, Mevlid Okumanın Meşruiyetine Dair Risâle, zamanın yargıtay başsavcısının sualleri üzerine yazdığı İslâm Hukukunda Ceza adındaki risâle, İslâm'da Cihâd adındaki risâle bunlardan ma'duddur. Hiçbirisi matbu değildir. Mektuplarının, sohbetlerinde tutulan notların hepsine birden Keşkül adı verilmiş; zamanında toplanmış; fakat tab' edilmemiştir. Bu dört cildlik eserin asıl ismi, Sevânihü'l-Efkâr'dır. Hepsini gayrı matbudur.

Abdülhakîm Efendi'nin etrafında çok entellektüel bir topluluk teşekkül etmiştir. Sürgün edilmesinin sebebi de aslında budur. Kendisine devam edenler arasında profesörler, şeyhülislâmlık mensupları, tarîkat şeyhleri, hattatlar, askerler, memurlar vardır. Çok kalabalık bir değil ama, mutena, seçkin bir cemaattir. Mesela Necip Fâzıl gibi mizaç olarak hem sert, hem bohem hayata alışmış bir şahsiyeti, bu tarafa çekmesi, büyük bir kazanç olmuştur.

Tekkeler kapandıktan sonra, Abdülhakîm Efendi'nin yolu, bir tekke olarak değil; manevî miras olarak devam etmiştir. Buna da bilhassa iki kişi sahip çıkmıştır: Necip Fâzıl Bey merhum, bir şair, bir aksiyoner olarak, konferanslarıyla, şiirleriyle, mecmualarıyla; Hilmi Işık Efendi merhum da, tasavvuf ve fıkıh üzerine neşredip bütün dünyaya parasız olarak gönderdiği çeşitli dillerde kitaplarla bu manevî mirası yaymıştır. Bu sayede bugün Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin ismini dünyada duymayan hemen hemen kalmamıştır.

*

Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin tasavvufi çerçevede zikre değer bir takım hususiyetleri vardır. Bütün Nakşî şeyhlerinin elbette yetişme tarzı, faaliyetleri aynıdır. Ama Silsile-i Aliyye-i

Nakşibendiyye’de bulunan zâtların bile meşrepleri birbirinden farklı olduğu için, Seyyid Abdülhakîm Efendi’nin de kendisine mahsus, zaman ve zemin icabı belki emsallerinden biraz daha ön plana çıkan hususiyetleri vardır.

Bunların başında tavizsiz Ehl-i sünnet hassasiyeti geliyor. Gerek itikadî, gerek ameldeki bid’atlere karşı her zaman ciddi bir duruş göstermiştir. Mesela buyuruyor ki, “İstanbul’a geldiğimde bid’at karışmamış tekke ve medrese neredeyse kalmamış gibiydi. İstanbul câmilerinde sahâbe-i kirâmın faziletini anlattım. Evlâd-ı resûlden olduğum halde, benim adımla, Muaviye’nin avukatı koydular” buyuruyor.

Bir başka husus, Vehhâbilikten pek kimsenin haberi olmadığı bir zamanda, “Vehhâbilerin Evsafi Beyanındadır” serlevhalı küçük bir risâle yazmış; vaaz ve sohbetlerinde bu harekete dikkati çekmiştir. Bunun yanında Mısır menşeli olan modernist cereyana ve bunun Cemaleddin Efgânî, Muhammed Abduh gibi mensuplarına ve bunların Türkiye’deki muakiblerine karşı reddiyeleri vardır.

Bir başka hususiyeti daha evvel de geçtiği üzere, zâhirî ve bâtınî ilmi bir arada yürütmesidir. Yani hem talebelerine ilim öğretmiş; hem de tasavvuf cihetiyle müridlerini irşad etmiştir. İkisini bir arada yürütmüştür. Çünkü fıkhısız tarikatın asla mümkün olamayacağını beyan buyururdu. Her zaman şunu söylemiştir: “Gayem imandır. İstanbul câmilerinde 25 sene iman anlattım.” Şu söz de ona aittir: “Din, Allah’ın razı olduğu şeyleri yapmaktır; yalnızca 2 rek’at namaz kılmak değildir”. O, evvela usul-i din üzerinde durmuş; fûrûatı sonraya bırakmıştır.

“Nakşî olmasaydım, Şâzelî olmak isterdim. Çünkü onda devamlı Resûlullah ile olmak vardır” buyurarak sünnet-i seniyyeye ittibân ehemmiyetini tebârüz ettirmiştir. Nitekim İmam Şâzelî hazretlerinin, “Lev hucibe annî Resûlullahi tarafete aynin, ma adedtü nefsi müslimen” (Her istediğim zaman, Resûlullahı baş gözümle görmezsem, kendimi O’nun ümmeti saymam) dediği meşhurdur.

“En büyük kerâmet, istikâmettir” buyurarak, hâl ve mevâcide değil, şeriata uymayı, sünnet-i seniyyeye ittibâyı en birinci vazife telâkki etmiştir. Nitekim Keşkül’de şöyle buyuruyor: “Sâlike, üç rûkn-i mühim ve metîne riâyetde bulunmak [üç esasa uymak] lâzımdır. Birisi, sünnet-i seniyye-i risâlet sallallahü teâlâ aleyhi ve selleme kemâl-i riâyetle beraber, ictinâb-ı bid’at [sünnete uyup bid’atten kaçınmak]; ikincisi, mensûb olduğu zât-ı kâmil ve mükemmile râbita-i muhabbet [şeyhine bağlılık]; üçüncüsü Ehl-i sünnet ve cemâatin i’tikâdından ser-i mu inhirâf etmemek iltizâm edilmiştir [kil ucu kadar ayrılmamak lâzımdır]. Bu üç edebe riâyet etmeyen sâlik, filhakika hiçbir şeye nâil olamaz.”

Devrin fenalıkları, zaman zaman kendisini ye’s’e düşürmüştür: “İslamiyet efradda kaldı; çok nâdir ve gizli efradda” buyururdu. Bir gün Bayezid’deki vaazından dönerken Kapalıçarşı çıkışında “Ümmeti Muhammede dua edin de kurtulsun” dediklerinde, “Siz bana ümmet-i Muhammedi gösterin; ben kurtulduğumu müjdeliyeyim” demiştir. O’nun, “Küfr, Ceyhun nehri gibi akıyor. İnsanlar da bu sele kapılmış saman çöpleri gibidir. Ancak bir çalıya, bir ağacın kovuğuna tutunabilenler kendini kurtarabildi. İşte bu zamanda da ancak bir Allah dostuna rastlayanlar, imanını kurtarabildi” sözlerinde, hem tasavvuf terbiyesinin ehemmiyetine işaret; hem de zamanın kötülüklerine karşı bir müjde sezilir.

*

Kendisine intisap etmek isteyenlere, fıkah öğrenmeden, farzları yapmadan, haramlardan kaçınmadan tarikat vermezdi. Hatta Mevlânâ Hâlid hazretlerinin İtikadnâme diye bir kitabı vardır. Farsça yazılmış bir Âmentü şerhidir. Onun Arapça ve Türkçe tercümeleri vardır. Kemahlı Feyzullah Efendi, Türkçe’ye tercüme etmiş ve Abdülhakîm Efendi’nin talebelerinden Hilmi Işık Efendi, bunu Latin harfleriyle neşretmiştir. Bu kitabı okumayana, hatta ezberlemeyene Mevlânâ Hâlid’in tarikat vermediği söylenir.

Seyyid Abdülhakîm Efendi, tasavvufun esasını şu iki esasa bağlar: Şeriat-i Muhammediyeye imtisal, yani Resulullah’ın sünnetine tam bağlılık ve şeyh-i muktedâyâ muhabbet, yani mürşidine tam tâbi olmak. “Görmek için nasıl ışığa ihtiyaç varsa, manevî feyzlere kavuşmak için de mürşide ihtiyaç vardır” buyururdu.

Abdülhakîm Efendi, Sevânihü’l-Efkâr (Keşkül) isimli gayri matbû’ kitabında diyor ki: “Silsile ve tarikatı olmayan kimsenin, neseb-i ma’nevîsi mechûl olur demişlerdir. Neseb-i ma’nevînin [manevî soyun] ma’lûm olması, neseb-i sûrî [maddî soyun] silsilesinin ma’lûm olmasından daha ensebdür [üstündür]. Zira neseb-i sûrî, mâlî tevris eder [mala kavuşturur]; neseb-i ma’nevî ise kemâlâtı tevris eder [kemâle kavuşturur]. Mal, zill-i zâil [kaybolan bir gölge]; kemâlât ise asl-ı dâim ve bâkîdir [kâlicidir]. Râbita-i nisbet ve silsilenin kavâid-i adidesinden [çok kâidesinden] biri de budur ki, sâlik silsile-i meşâyih ve tarikatını der-hâtır ederse [hatırlarsa], silsile-i mübârekeyi tahrîk etmiş olur [harekete geçirmiş olur]. Bu suretle her birinin feyz ve mededini istid’â ve isticlâb eder [manevî

yardımlarını istemiş ve çekmiş olur]. Bu asıldandır ki uzemâ-ı meşâyih ve evliyâ-i kirâm [büyük şeyhler ve veliler], silsile-i tarikatlerini hıfz ve idâme edegelmişlerdir. İşte hatm-i hâcegân ve vazife-i yevmiyyeden mukaddem [günlük vazifelerden evvel] okunan Fâtihaların ervâh-ı ekâbire ihdâsından [büyüklerin ruhuna hediye edilmesinden] ve silsile-i sâdâtın günde bir defa okunmasından maksad, bu silsile-i mübârekeyi tahrîkdir... [harekete geçirmektir.]”

Abdülhakîm Efendi'nin diğer emsallerinden bir farkı da, nazariyat ile tatbikatı, teoriyle pratiği bir arada yürütmesidir. İşte yazdığı kitaplar, Râbîta Risâlesi ve er-Riyâdü't-Tasavvufiyye buna delâlet eder. Aynı Câmî'u'l-Usûl adıyla eser kaleme alan Gümüşhânevî hazretleri gibi. Nasıl Mevlânâ Hâlid hazretleri, Risâle-i Hâliyye'yi kaleme almışsa, Abdülhakîm Efendi'nin böyle iki eseri vardır.

*

Tasavvuf âdâbına riayeti çok ehemmiyetli tutardı. Kıl ucu kadar Nakşî adabından ayrılmayı asla tasvib etmezdi. Hatta Van'daki talebelerinden Abdülmecid Efendi, orada Nakşibendî tarikatinde tanınan birinin hatm-i hâcegânına iştirak etmek üzere mektup yazıp sormuş; Abdülhakîm Efendi de “Asla orada bulunmayınız. Çünkü onların, Nakşî âdâbıyla alâkaları yoktur!” diye cevap yazmıştır.

Hâliyye kolunda mürşid, kendine değil, mürşidine râbîta yaptırır. Usul budur. Seyyid Abdülhakîm Efendi buyuruyor ki; “Bu yolda müridleri irşad eden üç yol vardır: Zikr, sohbet ve râbîta. Bunların en kıymetlisi zikr; sonra sohbet; sonra râbîtadır. Fakat râbîta enfâdır. Nasıl bir sultanın askerlerini gördüğünüz zaman sultanın orada olduğunu anlarsınız; aynı şekilde, izâ rüü zükkirallâhu, onlar görüldüğü zaman Allah hatırlanır sırrınca, evliyayı da hatırlamak, Allah'ı hatırlamaya sebep olur. Onun için râbîta bu üç yoldan en faydalıdır.”

Buna rağmen kendisine asla râbîta yaptırmamıştır. Necip Fâzıl merhum, kendisine râbîta için mürâcaat ettiğinde, “Yapacaksan, Seyyid Fehim hazretlerine yap; Seyyid Taha hazretlerine yap; Mevlânâ Hâlid hazretlerine yap!” buyurmuştur. Talebesi merhum Hilmi Işık Efendi'ye de Seyyid Fehim Arvâsî'ye râbîta telkin ederken, boyu şöyle, kaşı böyle, sarığı böyle üstadını tarif etmiş; sonra da “Oğlum Münir var ya, ona bir sarık sar farzet ki Seyyid Fehim Efendi'dir. Çünkü o aynı dedesine (Abdülhakîm Efendi aynı zamanda Seyyid Fehim Efendi'nin torunu ile evlidir) benzer” buyurmuştur. Zaten râbîtada suretin aynı olması lazım değildir.

Müceddidiyye büyüklerinin hepsi aynı zamanda hepsi Nakşibendî'den mezun olduğu gibi, Kâdiriyye, Çeştiyye, Kübreviyye ve Sühreverdiyye'den de mezundur. Yani bu diğer tariklerden de talebe yetiştirmeye izinlidir. Ancak yine burada âdet üzere Nakşibendiyye'nin dışındaki yollardan talebe yetiştirmeyi tercih etmezdi. Bu da Seyyid Abdülhakîm Efendi'nin hususiyetlerinden bir tanesidir.

Abdülhakîm Efendi, Medresetü'l-Mütehassisin'de iken, Remzi Efendi isminde bir Mevlevî şeyhinin dersinin bitirme imtihanında mümeyyiz olarak bulunur. Bir talebeye hocası, tarikatler arasındaki fârîka [fark] ve hususiyetleri sorar. Talebe, “Hârika ve kerâmette Kâdirîlik, aşk ve muhabbette Mevlevîlik, zühd ve takvâda Nakşîlik” cevabını verir. “Sen bunlardan birini tercih vaziyetinde olsan, hangisini ihtiyar ederdin?” sualine, talebe herhalde, hocası Mevlevî olduğu için bir cemile yaparak, “Mevlevîliği ihtiyar ederdim” der. Talebenin tercih ölçüsünü anlamak için, sebebi sorulduğunda, “Aşk ve muhabbete her şey dâhildir” cevabını verir. Bunun üzerine Abdülhakîm Efendi, çocuğa, “Aferin!” buyurur. Sonradan dersin hocası “Efendim, çocuk hocasının tarîkati olan Mevlevîliği seçti. Siz onu, âferin ile takdîr buyurdunuz. Halbuki siz Nakşîsiniz. Sebebini sorabilir miyim?” diye sorar. İşte o zaman, Abdülhakîm Efendi, “Çocuk doğru söyledi. Aşk ve muhabbete her şey dâhildir. Şu var ki, Nakşîlerin zühd ve takvâsı, bu aşk ve muhabbeti örtmeğe perde olmaktadır. Çocuk, zühd ve takvâ ile örtülü aşk ve muhabbeti ayırd edecek kadar derine inemezdi” buyurur.

Nakşibendiyye yolunda sâlik için riyâzet ve mücâhede yoktur. Daha doğrusu çilehaneye girip erbain çıkarmak yoktur. Riyâzet ve mücâhede bu tarîkatta, nefsin istediklerini yapmayı istemediklerini yapmak olarak cereyan eder. Ancak talebenin hallerini anlamak için, mürşid olacak kişiye erbain (çile) lazımdır. Abdülhakîm Efendi iki defa erbain çıkarmıştır. Şöyle anlatırlar: “Erbaine girdiği zaman çilehanede, sadece zikirle meşgul olunur, oturduğu yerde ancak uyuyabilir, ayaklarını uzatarak uyuyamaz, hayvanî bir gıda yemez, namazlara câmiye çıkar ve çilehaneye döner. Bu 40 gün devam eder. Bu 40 gün zarfında Abdülhakîm Efendi'nin göz kapakları neredeyse birbirine yapışmış, ayakları çatlamıştı. Kendisine verilen günde 1 kâse buğday çorbasının kenarına bulaşmış tereyağından göz kapaklarına ve ayaklarına sürmüştü. Erbain bittiği zaman Seyyid Fehim hazretleri, bu hareketin erbaini bozduğu gerekçesiyle bunu kabul etmemiş, 40 gün çilehaneye girerek tekrar erbain çıkarmıştır.”

Abdülhakîm Efendi, Zeyl-i Keşkül'de buyuruyor ki: “Tarîkata intisâb iki kısımdır: Birisi teberrüken [bereketlenmek için] olup, onların i'dâdına dâhil [onlarla beraber olmak] ve duâlarına mazhar olmak,

halkalarında oturmak ve onların mahsûbîn, mensûbîn ve müridânından olma içindir. Bu nev', eshâb-ı işgâl ve iktisâb-ı mâl-ı halâl ile [helâl kazançla] meşgûl olanlar içindir. Bunların vazife-i yevmiyelerininin haddi-i asgarîsi [günlük zıkr vazifelerinin asgarîsi] beş bindir. Bundan dûn [aşağı] olursa, tarîkata mahsûs te'sîri bırakmaz. İhtilâs-ı vakt edince [vakit bulunca] bu mikdârı tezyîd eder [arttırır]. Bu tezyîd, emr-i şeyh ile olursa daha münâsibdir. Birisi dahî sülûk içindir [hususî tasavvuf terbiyesi görmektir]. Bu nev', âdetâ sâlik olmak içindir. Tayy-i menâzil-i kurb ve medâric-i tarîkata su'ûd ve tarikden maksûd olan hakâika vusûl [tarîkat derecelerine yükselmek ve hakikatlerine kavuşmak] içindir. Bunların âdâbına kesb-i vukûf [anlamak] etmek isteyen olur ve mürâcaat ederse kendisine bu hususda mufassal mektûb yazılır." Abdülhakîm Efendi'nin hem seyrü sülûk yapan müridleri olmuştur; hem de teberrüken inâbe alan müridleri olmuştur.

Abdülhakîm Efendi Nakşibendiyye sülûkünde aşılması âdet olan makamları elde etmiş; nihayet Vilâyet-i Ahmediyye'ye erişmiştir. Hatta buyurmuştur ki: "Cenâb-ı Hakka hamdü senâlar olsun ki beni Vilâyet-i Ahmediyye ile şereflendirdi. 40 tane oğlum olsa, hepsine Ahmed ismini koyarım." Nitekim oğulları ve torunları hep Ahmed ismini taşırlar. Vilâyet-i Ahmediyye makamı, Vilâyet-i Hâssa-i Muhammediyye makamının üstündedir. "Mürşid-i kâmil olmak için, fıkhıta müctehid, tasavvufta Vilâyet-i Hâssa-i Muhammediyye makamında olmak lazımdır" buyururdu. Keşkül adlı eserinde diyor ki: "Mürşidden murâd, şeyh-i kâmil-i fâni fillah [Allah'da fâni olmuş, ondan başka düşüncesi kalmamış olgun şeyh] olandır. Şeyh-i nâkis [noksan şeyh] değildir. Şeyh-i nâkisdan ahz-ı tarîkat [tarîkat almak], tâlib-i sâlike muzırdır [müride zararlıdır] ve mehâlike ilkâ eder [helâk eder]. İmâm-ı Rabbânî müceddid-i elf-i sâni Mektûbât-ı Kudsiyyelerinde buyurmuştur ki: Şeyh-i kâmil ile şeyh-i nâkısın beynini [arasını] fark ve temyiz etmek [ayrımak], ehl ve erbâbına ihâle ve tefviz olunmuştur [ancak ehline mümkündür]."

Kendisi iyi yemiş, iyi giyinmiş, rahat bir hayat yaşamış, denize gitmiş, kır gezilerine katılmış; talebeleri de böyle yaşamış; ama şeriaten kıl ucu kadar ayrılmayı tasvib etmemiş; geride de hiçbir servet bırakmamıştır. Vasiyetnâmesi elimizdedir. Zaten üç kat elbise bulundurur, yenisi geldi mi, diğerini tasadduk ederdi. Kitaplarını da müftü olan oğluna vermişti. Geride hiçbir malı kalmamıştı. Zenginlerle ve makam sahipleriyle görüşmeyi sevmez; başkalarına da tavsiye etmezdi. Yeri devirde hep gençlerle meşgul olmayı tercih etmiştir.

*

İmâm-ı Rabbânî hazretlerine ayrı bir muhabbeti vardı. Hatta birgün, "Abdülkâdir Geylânî mi daha üstündür, İmâm-ı Rabbânî hazretleri mi?" diye sormuşlar da, saatlerce Gavs-ı A'zam'ın faziletlerini anlatmış; "Her ikisi de bize yağmur gönderen Nisan bulutu gibidir, hangisinin üstte hangisinin altta olduğunun ne ehemmiyeti var?" buyurduktan sonra "Fakat ben, İmâm-ı Rabbânî hazretlerinin âşıkıyım" buyurmuştur. Onun Mektûbât kitabı için de şöyle buyurmuştur: "Kur'an-ı kerim ve hadîs-i şeriflerden sonra en faziletli kitab, Mektûbât-ı Rabbânîdir. Hem velâyet, hem nübüvvet hakikatlerini anlatmakta Mektûbât'ın bir eşi yoktur. Mektûbât okumayanın marifetten hiç nasibi olmaz" buyurmuştur. Kendisi okumuş; müridlerine de okumalarını tavsiye etmiştir.

Talebelerinden Hilmi Işık Efendi, Mektûbât'ın 1. cildinin tamamını ve diğer cildlerdeki mektupların da çoğunu Farsça'dan tercüme ederek neşretmiştir. Ayrıca İmâm-ı Rabbânî'nin ve oğlu Muhammed Ma'sum'un hepsi altı cild tutan Mektûbât'ının hülâsasını, üstadına arz ederek tasvibini almıştır. Abdülhakîm Efendi bu eserin adını Kıymetsiz Yazılar koymuş; Hilmi Efendi'nin şaşırıp macub olduğunu görünce, "Anlamadın mı? Yeryüzünde bunun kıymetine karşılık olabilecek bir şey bulunamaz" buyurmuştur.

Abdülhakîm Efendi'nin Mevlânâ Hâlid hazretlerine de ayrı bir muhabbeti vardı. Onun divanını çok okur, müridlerine de okutur; hatta ezberletirdi. Bir gün kayıkla Eyüb'den Kasımpaşa'ya giderken, müridlerinden Hâfız Hüseyin Efendi'ye Divan-ı Mevlânâ Hâlid'den okutmuşlar; kayıkçı o kadar tesiri altında kalmıştır ki, "Sizden para almam, ama bir şartım var, dönüşte de bana binin" demiştir. Abdülhakîm Efendi, Sen paramı al, biz dönüşte gene sana bineriz" buyurmuştur. Seyyid Abdülhakîm Efendi hazretleri Mevlânâ Hâlid Divanı için buyuruyor ki, "İstanbul'a bedeldir; hâşâ yanlış söyledim, dünyaya bedeldir!" Mevlânâ Hâlid hazretlerinin Câlîyetü'l-Ekdar kitabı için, ki dua ve salavat kitabıdır, "Bunu okumak, Delâilü'l-Hayrat okumaktan bile daha efdaldır" buyurmuştur.

Şeyh-i Ekber, yani Muhyiddin İbnü'l-Arabî hakkında mutedil bir kanaat sahibidir. Medresetü'l-Mütehassısîn'de onun Füsûs adlı eserini okuturdu. Buyuruyor ki: "Şeyh-i Ekber, ulemâ-i ehl-i akl ve nakl ve keşfin en büyüklerindedir. Bir bahr-i hakâyıktır [hakikatler denizidir]. Musannefâtı [eserleri] beşyüzden ziyâdedir. Hızır aleyhisselâm ile müsâhebat [arkadaşlık] etmiştir. Füsûs ve Fütuhât'da münderic olan [yer alan] meâni [ma'nâlar] ve hakâyık hiçbir kitapta bulunmak müyesser değildir. Şeyh Muhyiddin Arabî ve emsâli büyüklerin kelâmları hilâf-ı şeriat görünürse de doğrudur. Böyle

kelâmlarına, onların murâdlarına göre inanmalıyız. Bizim fehm ettiğimiz ma'nâlarla inanmamalıyız. O sözler sekr [tasavvuf sarhoşluğu] hâlinde söylenmiş. Bunların ma'nâ-yı murâdileri, hâlet-i sekre âiddir. Kelâm-ı me'lûfumuz [alışık olduğumuz sözler] ile beyân etmek istemişler ve sahva [uyanık hâle] gelince kendileri de bu kelâmlar ile murâdlarının anlatılmamış olduğunu görerek tevbe etmişlerdir. Bizler [sizler] için bu yüksek Füsûs, Fütûhât gibi kitâblar okumak câiz değildir. Evet, Şeyh Muhyiddin ve emsâli, bazı hususlarda bu dine leke sürdüler. Bunlar defter-i evliyâdadırlar. Fakat kelâmları sakattır. Te'vîl lâzımdır. Şeyh Muhyiddin kâfir olmaz. Zirâ âlimdir. Te'vîle kâdirdir. İnanan, kâfir dahi olabilir. Zirâ te'vîl edemez. Celâleddin-i Rûmî de böyledir. İbni Hacer buyurur ki: 'Eğer biz bunların zamanında olsaydık onlara gider, böyle kitâblar yazmayın diye ricâ ederdik'. Kâfirlere azâb-ı âhiretin inkitâna [kesilmesine] inanmak, küfrdür. Muhyiddin Arabî'nin bu husustaki sözleri hâl-i sekrde söylenmiştir. Ehl-i İslâm, sûfiyyeye tâbi' olmaya me'mur değildir. Fukahâyâ tâbi' olmağla me'muruz. O büyüklere hilâf-ı şeriat söz isnâd eden kâfir olur. Helâyâ gitmek âdâbını bilmez; Muhyiddin'in sözünden bahseder."

Tekkeler kapatıldıktan sonra Abdülhakîm Efendi tekke faaliyetinde bulunmadıysa, yolu bitmiş mi oldu? Talebesi Hilmi Işık Efendi buna şöyle cevap veriyor: "Hâşâ! O büyük zâtın feyz ve bereketinin kesilmesi, tükenmesi mümkün ve mütesavver değildir. İtikadım odur ki, bugün yalnız Türkiye değil, dünyanın her yerine onun feyzi, nuru, himmeti ve bereketi yayılmakta ve dağılmaktadır. Bunun için Allahü teâlâ vâsıtalar yaratmıştır. Kim o büyük zâtın yolunu, sözünü, inancını, arzusunu doğru olarak nakletmişse, o vâsita olmuştur. Bundan dolayı da Rabbimize şükr ederiz."

Abdülhakîm Efendi zaten cumhuriyetten sonra hizmetlerini daha ziyade ehl-i sünnet itikadının ve fıkhn tervici, yayılması üzerine teksif etmişti. Bu şekilde bir usul koymuştu. Buna ehemmiyet vermişti. Bunu yaparken de tasavvuf neşvesini ihmal etmemiş; büyüklerin ruhaniyetlerinden istimdadi tavsiyeden geri durmamıştır. Râbita-i Şerîfe risâlesinde yazılı olan [ve Hilmi Işık Efendi'nin Seâdet-i Ebediyye kitabında da 'Bir tasavvuf mütehasısının mektûbu' başlığı ile neşredilen] mektub için, "Bu mektubu okuyan kimse, içindekileri [tarîkat vazifelerini] yapmakla izinli sayılır, buyurmuştur.

Beni dinlemiş olduğunuz için teşekkür ediyorum. Cenâb-ı Hak hepimizden râzı olsun. Bu büyüklere hizmetlerinin mükâfatlarını bol bol versin. Onların ruhaniyetlerinden bizi de hissedar eylesin.